

Cuvânt introductiv

Este o onoare și o mare plăcere de a oferi câteva cuvinte introductive la acest excelent studiu despre sârbii din România de azi, și de ieri. I-am cunoscut pe autori la o conferință pe care am organizat-o la Timișoara acum câțiva ani, pe tema „Armonie și conflict intercultural în Banat și Transilvania...”¹ Am aflat cu încântare că Miodrag și Andrei Milin și cu mine ne-am născut în același mic orașel bănățean (Deta), aflat la jumătatea drumului între Timișoara și granița sârbească (Vârșeț) și că părinții și bunicii noștri se cunoșteau îndeaproape, trecând prin aceleași bucurii și suferințe pe care istoria zbuciumată le-a oferit-o deopotrivă tuturor comunităților multiculturale ale Banatului, de o parte și de alta a frontierei de astăzi. Apoi, Miodrag și cu mine am întreprins o călătorie împreună la Vârșeț și Uzdin în Voivodina (sau Banatul sârbesc), în căutarea „rădăcinilor” familiei mele din partea tatălui, rădăcini pe care le-am putut trasa cam până la începutul secolului XVIII, când, se pare, strămoșii mei au fost aduși pe meleagurile acelea, din Munții Pindului, de către împărăteasa Austriei, Maria Theresia și puși pe graniță, să apere provincia proaspăt cucerită de la otomani. Am aflat de asemenea că în vinele mele curge nu numai sânge grecesc (sau aromân?) dar și sârbesc, ceea ce nu este neobișnuit pentru regiunea unde Miodrag, Andrei și cu mine ne-am născut. De fapt Banatul istoric este una dintre regiunile central-europene care s-au caracterizat, mai ales în trecut, printr-o diversitate etno-culturală și confesională cu totul deosebită, unde au trăit laolaltă într-un spațiu relativ restrâns un mare număr de etnii: români, sârbi, șvabi, unguri, croați, secui, evrei, armeni, bulgari, macedonieni, turci, cehi, slovaci, ruteni, țigani, italieni, francezi, ca să menționez doar grupurile cele mai cunoscute. Toate aceste comunități au conviețuit în pace și armonie în cea mai mare parte a istoriei regiunii.

Spre a mă întoarce la conferința mai sus menționată, majoritatea participanților din regiune, mândri de Banatul nostru, au punctat tocmai aceste momente de armonie interculturală, în contrast cu Transilvania care a cunoscut mult mai multe conflicte interetnice și confesionale pentru varii motive, suficient de cunoscute ca să mai fie nevoie să le menționez aici. Am remarcat cu toții influența austriacă binefăcătoare asupra Banatului, deoarece această provincie a ținut de Casa de Habsburg și a constituit un spațiu de experimentare socio-economică „multiculturală” (am zice noi astăzi) pentru Coroană, ceea ce a condus la un progres economic și modernizare cu totul remarcabile.

¹ Vezi volumul *Armonie și conflict intercultural în Banat și Transilvania. Perspective cultural-istorice 1650-1950*, Coordonatori Mihai Spăriouș și Vasile Boari, Institutul European, [Iași], 2014, 581 pag.

Dar, Banatul a cunoscut și el conflicte interetnice. De exemplu, în relațiile etno-confesionale dintre români și sârbi în secolele XVIII-XIX, disputele pentru putere și avere dintre ierarhiile celor două Biserici ortodoxe au avut prioritate asupra diferențelor de limbă, etnie sau cultură, ca și asupra unității de credință, în modul (negativ) în care au afectat relațiile dintre cele două popoare. Alte conflicte au fost chiar foarte violente, mai ales în perioadele de tulburări regionale sau la nivelul întregii Europe, cum au fost cele din timpul R evoluției din 1848-9, sau din timpul Primului și celui de-al Doilea Război Mondial. Așadar, la conferința respectivă Miodrag și Andrei Milin au abordat și o temă mult mai puțin comodă pentru noi, cei care provenim din această regiune: relațiile sârbo-germane-române în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Într-o prezentare foarte bine documentată și argumentată despre aceste relații (prezentare pe care au inclus-o și în volumul de față) autorii demonstrează cum ideologia, politica și voința de putere a unor elite au stârnit dezbinări interetnice și conflicte sângeroase și în sânul Banatului.

Miodrag și Andrei Milin au schițat, mai întâi, o istorie a prezenței comunității germane în Banatul istoric, ca și pe teritoriul actual al României – comunitate care la apogeul ei, în anii 1920 și 1930, număra aproape un milion de membri (dintre care 380000 numai în Voivodina). În general, membrii acestor comunități au trăit în pace cu celelalte comunități, până în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, când hitlerismul a ajuns și pe meleagurile Banatului și a molipsit unele spirite. Odată cu ocuparea nazistă a Iugoslaviei, Banatul de vest (fost sârbesc) a devenit un fel de „protectorat” german, iar formarea grupurilor de partizani (cetnici dar și comuniști ai lui Tito) au dus la represalii masive și în rândul populației sârbe din Banat care simpatiza cu ei (dar și la conflicte ulterioare cu unii „reprezentanți” ai comunității românești care colaborau cu nemții). Au fost masacrați peste 30000 de sârbi din regiune și, împreună cu ei, și toți evreii. Când războiul s-a întors împotriva lui Hitler, toată populația germană locală, fie că era sau nu nazistă, a fost făcută răspunzătoare de ororile hitleriste și a fost la rândul ei decimată. Ca urmare, astăzi în Voivodina trăiesc mai puțin de 4000 de germani – o pierdere uriașă pentru Serbia. (Se poate adăuga că nici în Banatul românesc situația actuală nu e mai bună, majoritatea șvabilor plecând în Germania în timpul regimului comunist, dar și după căderea acestuia.)

Iată, deci, că și comunitățile germane, considerate de mulți cercetători ca un element de stabilitate în Banat, au putut stârni conflicte și dezbinări interetnice sub influența unor ideologii nefaste, în acest caz venite în cea mai mare parte din afară, dar și promovate de unii membri mai „înfierbântați” ai acelor comunități.

În continuare, autorii demonstrează că, tot din cauza unor influențe din afară, în principal a Armatei Roșii și a autorităților naziste, dar și cu participarea unei părți a populației locale, s-au stricat și relațiile dintre comunitățile sârbe și cele românești din Banat. În timp ce sârbii au perceput armatele sovietice ca eliberatoare,

românii și maghiarii le-au văzut ca forțe de ocupație ce au dus la instaurarea comunismului în Europa de est.

Este tocmai aceasta ultima temă pe care Miodrag și Andrei Milin o abordează și o dezvoltă pe larg în prezentul volum, spre a cuprinde și perioada postbelică, cu consecințe nu tocmai benefice până în zilele noastre. Bazându-se pe un amplu documentar, obținut din arhivele securității statului român ca și cele ale statului iugoslav, cei doi autori arată cum sârbii din Banat au constituit un sprijin solid pentru Partidul Comunist Român (iar unii și pentru comunismul titoist). Unii dintre ei au fost o parte esențială în eforturile comuniștilor din ambele țări (în România, susținute de tancurile rusești), de a acapara puterea politică, conform unei strategii elaborate și dictate de la Moscova, și în mai mică măsură de la Belgrad, unde Tito avea alte calcule politice decât Stalin. Referindu-se la jalnicii „actori” locali care au înfăptuit, de voie sau de nevoie, indiferent de originea lor etnică, sinistrul program comunist (de sorginte stalinistă sau titoistă), autorii observă: „Curând apar noi fapte și personaje, emblematice acestui capăt de țară dar și sfârșit de lume, așezată și rânduită cândva, cu multă chibzuială și înțelepciune. Sunt prime semne adevărate, că se prăbușește o lume și în loc se așează o grotescă improvizație.” (Milin și Milin, *infra*).

Documentarul poate fi citit și ca o „antologie a rușinii” pentru oamenii care au colaborat cu regimurile comuniste din ambele țări, dar nu este în intenția autorilor (și nici a prefațatorului) să facă nimănui un caz de conștiință. Totuși, asemenea momente tragice, dar și jalnice, trebuie consemnate, cu speranța că nu se vor mai repeta, și ca liderii diferitelor comunități vor da dovadă, în viitor, de aceeași „chibzuială și înțelepciune” pe care au arătat-o strămoșii lor în vremea habsburgilor. În același timp nu trebuie uitate nici momentele de întrajutorare, generozitate, decență și bun simț, dovedite de majoritatea comunităților locale care au răbdat în tăcere sau au căutat să sprijine pe ascuns, indiferent de etnia sau de religia lor, pe cei care s-au împotrivit pe față terorii comuniste.

În încheiere aș dori să fac câteva observații privind conflictul și relațiile interculturale nu numai în Banat dar și în alte regiuni transfrontaliere cu populații eterogene, observații confirmate și de argumentarea bogată și nuanțată, precum și de valorosul material documentar prezentat de cei doi autori. Privind conflictul în general, Janie Leatherman² enumeră unii factori care îl favorizează, cum ar fi: 1) distribuția veniturilor și proprietăților funciare (care pot duce la inechități și discrepanțe privind dezvoltarea economică și socială); 2) teritorialitate (privind pretențiile nerezolvate din partea a două sau mai multor grupuri etnice, popoare sau națiuni eterogene asupra aceluiași teritoriu); 3) natura clivajelor sociale în cadrul aceluiași grup sau al unor grupuri eterogene; 4) condițiile materiale (bogăția

² Leatherman, Janie *et alia*, editors (1999), *Breaking Cycles of Violence: Conflict Prevention in Intrastate Crisis*, West Hartford, CT: Kumarian Press

sau lipsa resurselor naturale, presiunile demografice și de mediu); 5) condițiile instituționale (natura autorității și legitimității privind controlul instituțiilor politice și militare); 6) religia și instituțiile de cult religios; și 7) identitatea etnică (limba maternă, memoria colectivă și sistemul de valori ale unei comunități).

În contextul de față ne interesează ultimul factor din această listă. Am putea, deci, pune întrebarea în ce măsură identitatea etnică a jucat un rol în conflictele majore din Banat. Concluzia preliminară, bazată și pe materialul documentar prezentat în volumul de față, este că ea nu a reprezentat un factor decisiv (cum cred mulți cercetători contemporani), ceilalți factori având prioritate în dezvoltarea conflictelor, mai ales a celor violente. De fapt, până în secolul XIX (în principiu, până la Revoluția de la 1848 și la politicile naționaliste ale revoluționarilor), divergențele cât și solidaritățile erau mai mult determinate de starea socială și religie, decât de apartenența la un grup etnic.

Pe de altă parte, însă, trebuie observat că toți factorii enumerați mai sus se află, nu într-o relație de cauzalitate liniară, ci într-una nonliniară sau mutuală, adică se angajează în diferite bucle de amplificare reciprocă (*feedback loops*). Astfel, dacă unul dintre factori este prezent, ceilalți nu întârzie să se manifeste, amplificându-se unii pe alții. Deci, inechitățile economice sau politice pot duce la o percepție negativă a propriei identități etnice sau cea a vecinului, percepție care la rândul ei se va repercuta asupra condițiilor socio-economice, politice și religioase ale tuturor. Sau, transgresarea simțului de teritorialitate al vecinului este adesea legată și de cel al identității culturale și religioase a acestuia, impactând și relațiile socio-economice și politice, cum a fost cazul cu Banatul istoric (și cu Transilvania) în timpul Monarhiei dualiste (1867 – 1918).

În general, se poate spune că identitatea și solidaritatea etnică au fost adeseori folosite, în regiune, ca arme în lupta pentru putere dintre diferitele elite atunci când au avut interesul să o facă – altfel, aceste elite au încurajat nu vrajba, ci pacea între etnii, mai ales când a fost în interesul lor să păstreze un *status quo ante*. Dar, principiul „dinte pentru dinte” s-a aplicat de-a lungul timpului și la relațiile interetnice în Banatul istoric (precum și în Transilvania), indiferent dacă ambele părți sunt creștine sau nu. Dacă o parte a considerat că i s-a făcut o nedreptate, a răspuns tot cu o nedreptate (în loc de „a întoarce celălalt obraz”).

Trebuie, însă, subliniat și faptul că principalele momente de conflict interetnic și confesional din regiunile transfrontaliere cu populații eterogene sunt aproape invariabil legate de impunerea (adeseori cu forța) unor politici inechitabile venite de la „Centru”. În cazul Banatului, „Centrul” a fost, pe rând, Viena și Budapesta (în timpul regimului dualist), apoi București și Belgrad (după 1918), la care se adaugă Berlinul în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și Moscova în perioada comunistă postbelică. Desigur, aceste politici nu s-ar fi materializat fără aportul „entuziast” al unor membri din comunitățile locale – unii, naivi și de bună credință, dar cei mai mulți „cozi de topor”, reprezentând mai întotdeauna aceleași personaje

de un îndoielnic statut social și moral, care se „descurcă” sub toate sistemele și orânduiri și care nu sunt deloc agreate de majoritatea localnicilor (așa cum documentarul din volumul de față ilustrează cu prisosință).

În concluzie, iată câteva principii care, împreună cu indicatorii antemenționați ne-ar putea ghida mai departe atât în cercetarea diferitelor conflicte interculturale cât și în formularea de metode eficiente de dezamorsare a lor:

- În ciuda teoriilor actuale, zonele de contact intercultural, așa cum a fost și rămâne Banatul, sunt de multe ori locuri de conviețuire pașnică, nu de conflict. Foarte adesea, conflictul intercultural sau religios este provocat de la „centru” și nu de la „margine”, prin politici motivate de ideologie sau de lupta pentru putere între elite, și nu de bunăstarea populațiilor respective. În același timp, inițiativele de schimbări pozitive ar trebui să pornească nu de la „Centru” (fie el Bruxelles, Budapesta, Belgrad sau București), ci tocmai de la „margine”, adică din sânul comunităților locale implicate.
- Elitele, nu numai cele politice dar, în primul rând, cele culturale și religioase pot avea un rol major în crearea anumitor percepții pozitive și în managementul relațiilor interculturale, deci trebuie să dea dovadă de responsabilitate socială și de principii etice generoase, acționând nu în propriul lor interes, ci în interesul tuturor comunităților implicate. Aici, educația lor în acest spirit ar avea un rol hotărâtor.
- În noul context al globalizării, dacă este să evităm conflictele majore, sau așa-zisele „ciocniri între civilizații”, am face bine să adoptăm și să acționăm conform unei mentalități pașnice în toate relațiile interculturale (și nu numai). Dar, această mentalitate nu ține de „identitatea culturală” sau de sistemul de credințe și valori al unui grup specific, sau de o anumită economie sau organizare socială mai mult sau mai puțin „performantă”. Ea este „transculturală”, fiind comună tuturor ființelor umane, independent de apartenența lor etnică, rasială, sau confesională. Aici am putea-o rezuma printr-un singur cuvânt: „**omenie**”.

Spre a încheia pe o notă pozitivă, de omenie au dat dovadă mulți sârbi, români, maghiari, germani, și alte neamuri din Banat în perioadele istorice de mare stres, incluzând urgia comunistă. În ceea ce privește raporturile dintre români și sârbi de-a lungul timpului, în pofida diferendelor de ordin politic, religios, sau de altă natură, relațiile individuale și influențele reciproce în limbă, port, obiceiuri, mentalitate ale celor două popoare au reprezentat un element determinant al vieții cotidiene bănățene, în special în localitățile mixte. Ele au rezultat într-un mod comun de a fi și de a se comporta, care s-a păstrat până în zilele noastre. Este de dorit ca aceste relații să fie cultivate în continuare nu numai în cadrul național dar și transfrontalier, astfel ca întreaga regiune să atingă din nou, și chiar să întrecă, nivelul socio-cultural și economic din perioada Banatului istoric.

Autorii încheie și ei acest volum pe o notă pozitivă, personală, prin invocarea emoționantă a câtorva mentori academici ai lui Miodrag Milin, în principal, Pompiliu Teodor, Camil Mureșanu și Nicolae Ciachir. Aceste remarcabile personalități au fost distinși savanți, care au abordat temele identităților naționale din regiunea sud-est europeană cu detașare și înțelepciune într-o perioadă tulbură pentru istoriografia românească (pusă mai întâi în slujba unui comunism naționalist și, după 1989, în slujba unui naționalism și mai excesiv, de către aceeași istorici care proslăviseră regimul ceaușist). În primul rând, însă, acești profesori au fost luminați pedagogi – adevărate exemple de omenie prin felul în care s-au comportat cu studenții lor într-o perioadă nu mai puțin tulbură și din punctul de vedere al relațiilor dintre oameni în viața de zi cu zi, înainte și după 1989. Ei rămân modele demne de urmat pentru generațiile viitoare de intelectuali, care ar trebui să fie educați în același spirit înțelept și generos, dacă dorim ca regiunea est-europeană să iasă din actualul ei impas moral și socio-cultural.

Mihai Spăriosu

Timișoara – Cluj-Napoca – Barcelona